

KGB agento socialinis ir psichologinis portretas

Į viešąją erdvę vis išskylant KGB agentų, ypač garsių asmenų, temai, visuomenėje kyla nemažas aziotažas. Alyvos į ugnį neretai įpila ir politikai. Emocionalus, kategoriškas ir subjektyvus požiūris, net nesigilinant į agentų veiklos niuansus, verbavimo ypatybes, daro kliūčių racionalioms diskusijoms viešojoje ir mokslinėje erdvėje. Kas svarbiau: pavardė, slypinti už agento slapyvardžio, ar konkreti veikla? Ar tokioje emocionalioje diskusijoje kam nors kyla klausimas, kas buvo tie žmonės, dėl įvairiausių priežasčių tapę slaptaisiais KGB bendradarbiais.

ĮVADAS

Vienas labiausiai visuomenę intriguojančių KGB veiklos aspektų – žmogaus, slypinčio už KGB agento slapyvardžio, tapatybė. Tačiau retai kas kelia klausimą, kas buvo tie žmonės, koks jų socialinis portretas: išsilavinimas, amžius, specialybė, ką labiausiai KGB sekėsi (nesisekė) verbuoti, kokioje aplinkoje jie veikė ir kokiomis savybėmis turėjo pasižymėti atlikdami įvairaus pobūdžio užduotis. Dirbti KGB slapta ir ne savo noru, nes dauguma, tikėtina, buvo priversti bendradarbiauti, manytina, buvo iššūkis net ir psichologiškai stipriam žmogui. Buvo patiriama didžiulė įtampa dėl slapstymosi nuo šeimos, draugų, dėl priklausomybės nuo KGB ne tik sovietmečiu, bet ir nutraukus bendradarbiavimą jau nepriklausomybės metu, bijant paviešinimo ar nuolat jaučiant nedingstantį kaltės

jausmą. Turbūt įvairūs jausmai kankino ir tebekankina šiuo asmenis. Deja, patys agentai nedrįsta kalbėti apie savo ryšius su KGB, tai suprantama dėl didelio visuomenės priešiskumo, nenoro suprasti, atleisti. Išvadinti juos bailiais, išdavikais – per daug lengva ir paprasta. Agentas nelygu agentui, kiekviena istorija yra skirtinga. KGB agentų veiklos politizavimo, santykio su sovietine praeitimi įvairialypis ir neretai kategoriškas vertinimas, kolaboravimo sąvokos neapibrėžtumas dar labiau apsunkina tyrimus, vertinimus ir diskusijas visuomenėje.

Šio mokslinio tyrimo tikslas – atskleisti, kiek leidžia turimi šaltiniai, KGB agento socialinį ir psichologinį portretą: amžių, išsilavinimą, socialinę terpę, kurioje jis veikė, kaip šie aspektai kito 8–9 dešimtmetyje, kokią įtaką KGB agento tipažui turėjo miesto (rajono) specifika. Analizuoti agentų psichologinį portretą be pačių agentų asmenybių analizės ir vertinimų yra sudėtinga, tačiau KGB dokumentai bent jau gali atskleisti, kokie reikalavimai buvo taikomi agentams arba bent jau kokių KGB ieškojo.

Šio tyrimo chronologinės ribos – XX a. 8–9 dešimtmetis, nes šio laikotarpio KGB padalinių ataskaitos išsamiausias, nors kai kurių padalinių septintojo dešimtmečio ataskaitos yra nuodugnesnės nei kitų laikotarpių. Šiame darbe taikomas statistinės analizės metodas. Juo remiantis bus analizuojama, kaip kiekybiškai ir kokybiškai kito tokios agentų charakteristikos kaip išsilavinimas, amžius, agentų socialinė terpė, kiek KGB padalinio

agentų sudėčiai turėjo įtakos miesto (rajono) operatyvinė padėtis (kunigai, buvę politiniai kaliniai, tremtiniai, strategiškai svarbūs pramonės, kultūros ir mokslo objektai). Duomenys apie tautybę ir lytį pateikiami didesnės tautinių mažumų koncentracijos padalinių ataskaitose, o tai rodo, kad šie agentų požymiai nebuvo ypač svarbūs.

Agento socialiniam portretui išryškinti pasirinkti tam tikri aspektai: amžius, išsilavinimas, visuomenės grupės ir aplinka, kurioje veikė agentai. KGB valdybų, miestų ir rajonų padalinių 7–9 dešimtmečių ataskaitos nevienodai ir netolygiai atspindi KGB agentų amžių, jų kismą. Išskiriamos skirtingos amžiaus grupės, pavyzdžiui, vieni išskiria amžiaus grupes iki 25 metų, 25–50 metų, 50–60 metų, vyresnius kaip 60 metų, kiti smulkina 25–50 metų amžiaus grupę į mažesnes. Tai irgi apsunkina statistinių duomenų analizę. Pasirinkti Akmenės ir Šilalės KGB padaliniai, kaip išsamiausiai ir nuosekliausiai atspindintys agentų amžių. Pagal išsilavinimą išskiriamos tokios kategorijos: aukštasis, nebaigtas aukštasis, vidurinis (spec. vidurinis), nebaigtas vidurinis, pradinis. Palyginimui pateikiami Kapsuko, Šilalės, Lazdijų, Akmenės padalinių duomenys, taip pat 2-osios valdybos ir 5-osios tarnybos 1985–1988 m. padalinių statistiniai duomenys apie amžių, išsilavinimą bei 1989 m. visų miestų ir rajonų išsilavinimo rodikliai. Pateikti išsamius ir nuoseklius statistinius duomenis apie agentų profesijas ir jų veiklos sritis sudėtinga dėl skirtingo KGB padalinių pasirinkto formato: vieni išskiria tik profesijas, kiti rašo, kurioje sferoje veikia, tad pasirinktas universalus variantas – terpė, kurioje jie veikė. Didžiųjų miestų, tokių kaip Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Panevėžys, Šiauliai, išlikusios ataskaitos apie socialinius aspektus yra labiau fragmentiškos, tad pasirinkti Kauno m. KGB tam tikrų metų ataskaitose pateikiami duomenys.

KGB agento socialiniam ir psichologiniam portretui istoriografijoje skiriamas minimalus dėmesys. Vakarų istoriografijoje jo portretas atsiskleidžia per kai kurių itin pasižymėjusių KGB agentų istorijas, kurios retai remiasi pirminiais šaltiniais. Lietuviškoje istoriografijoje svarbiausia laikoma atskirų agentų žvalgybinė veikla, jų kenkėjiški veiksmai prieš partizanus, išeivius, disidentus, o ne paties kolaboravimo, bendradarbiavimo su sovietine valdžia klausimas: priežastys, lėmusios jų elgesį, pasekmes, agentams reikalingos savybės ir kt. Šio klausimo politizavimas ir sensacijų ieškojimas dar labiau apsunkina tyrimus. Agentų tipažui dėmesio, nors ir nedaug, skiria istorikas Arvydas Anušauskas¹.

Pagrindinis tyrimo šaltinis – KGB dokumentai: metinės ataskaitos, statistiniai duomenys apie miestų ir rajonų padalinių veiklą, apie darbą tam tikrose visuomenės grupėse, tokiose kaip politinių kalinių ir tremtinių, jaunimo, inteligentijos. Tačiau ir čia KGB atsiskleidžia kaip tipiška biurokratinė institucija. Nors ataskaitos turėjo būti rašomos pagal tam tikrą šabloną, skirtingų padalinių ataskaitos skyrėsi, net ir pertvarkos laikotarpiu jos buvo skirtingos nei iki 1985 m. Vienu padalinių ataskaitos gana išsamios su statistiniais duomenimis, jų analize, kitos gana paviršutiniškos ir šabloniškos. Ypač trūksta detalesnių didžiųjų miestų metinių ataskaitų. Kartais nesutampa padalinių metinių ataskaitų duomenys su 10-ojo skyriaus (įskaitos-archyvų) apibendrinančiomis metinėmis agentų ataskaitomis.

Atskleisti agento psichologinį portretą – labai sudėtingas uždavinys dėl šaltinių trūkumo. Čia labai pasitarnautų agentų atsiminimai, bet jų nėra. Išlikusios agentų asmens ir darbo bylos tarsi turėtų užpildyti šią spragą, tačiau taip nėra. Jose daugiau dėmesio skiriama biografiniams duomenims, o ne agento asmenybei, charakterio analizei

ir apibūdinimui. KGB personalui, manytina, irgi trūko analitinių gebėjimų ir psichologijos žinių. Ant agentūrinių pranešimų ranka parašyti agentų veiklos vertinimai irgi būna vertingi, nes parodo, ko buvo tikimasi iš agentų ir kokie jų trūkumai išryškėjo. Patys agentūriniai pranešimai tarsi turėtų būti agento asmenybės atspindys, bet iš jų daugiau paaiškėja jo analitiniai sugebėjimai išgauti, rinkti informaciją ir ją analizuoti. Kai kurie nemalonūs pranešimuose minimų asmenų apibūdinimai irgi verčia susimąstyti, ko būtent siekiama tokiomis charakteristikomis: ar įsiteikti KGB pareigūnams, ar tai apibūdina ir patį agentą. Agentų veiklos tyrimus apsunkina ir tas faktas, kad ne visi KGB agentų veiklos dokumentai yra išlikę. Koncentruota informacija apie agentų asmenybes – agentų kartotekos, bet ir jų išlikusi tik nedidelė dalis, neleidžianti daryti apibendrinančių išvadų apie visą agentūros tinklą.

KOKIO AGENTO REIKĖJO KGB

1953 m., pasibaigus masinėms represijoms, kai svarbiausia buvo palaužti ginkluotą pasipriešinimą, keičiasi ir represinių struktūrų taktika, uždaviniai, agentams keliami jau kitokie reikalavimai, pavyzdžiui, susiję su išsilavinimu, analitiniais sugebėjimais. KGB svarbiausia – turėti naudingų kontaktų – tiek šalies viduje, tiek užsienyje. Pagrindiniai uždaviniai, keliami agentams, buvo visuomenės nuotaikų stebėseną, antisovietinių apraiškų užkardymas, įtakos darymas, pramoninis šnipinėjimas, tam tikrų idėjų sklaida. Tai rodo, kad nepakako vien tik skundimo, t. y. informacijos rinkimo apie tai, kas ką šneka, agentams jau buvo keliami aukštesni uždaviniai, reikalaujantys iš jų tam tikrų gebėjimų, išsilavinimo, kompetencijų. 5-osios tarnybos, atsakingos už kitaminčių persekiojimą, vadovas 1972 m. teigė, kad verbuoti sunku, reikia

aiškinti, kad KGB agentas ne Judas – Judas tas, kas taip galvoja ir rašo², ir kad bendradarbiavimas su KGB turėtų būti tarybinio piliečio pareiga. Tai taip pat galima vertinti ne tik kaip siekį kurti naują agento įvaizdį, bet ir kaip kitokių užduočių, naujo agento tipo formavimą.

Po 1953 m. agentūrinis tinklas jau formuojamas kruopščiau ir tikslingiau, svarbu ne tik agentams skiriamos užduotys, bet ir jų pačių potencialas, asmeninės bei profesinės savybės. Iš tiriamo kandidato į agentus KGB reikalavo tam tikrų asmeninių savybių: komunikabilumo, sumanumo, sugebėjimo logiškai mąstyti, kritiškai vertinti įvairius įvykius, pastabumo, spiritinių gėrimų nevartojimo³. Taip pat agentas privalėjo būti be jokių fizinių ir psichinių negalių, neturėjo būti mėgėjas per daug kalbėti, netiko ir uždaro būdo, bailūs ar akivaizdžiai šališki asmenys⁴. Tad agento asmenyje turėjo derėti keli skirtingi charakterio bruožai: šaltakraujškumas, bet kartu ir komunikabilumas, sugebėjimas prieiti prie tam tikrų asmenų ir gauti naudingos informacijos.

Tai, kokios, pagal KGB, buvo išskiriamos teigiamos ir neigiamos agento savybės, rodo vieno KGB agento charakteristika: išskiriamimi tokie teigiami charakterio bruožai, kaip energingumas, tikslo siekimas, ištvermė, mokėjimas prieiti prie žmonių <...>, o neigiamos savybės: linkęs į karjerizmą, materialinių vertybių kaupimą, giriasi savo ryšiais su moterimis⁵. Taip ieškoma jo, kaip agento, stipriųjų ir silpnųjų pusių – to, kas darytų jį labiau pažeidžiamą. Kito agento charakteristikoje teigiama, kad jis, nors ir rodo iniciatyvą, linkęs bendrauti, laiku pateikia ataskaitas, bet dar neturi pakankamų igūdžių analizuojant kitus asmenis, jo elgesyje nieko įtartino ir įdomaus nežvelgta⁶. Anot KGB, agentas „Grafas“ rodo per mažai iniciatyvos megzdamas KGB naudingus ryšius, per mažai entuziazmo atlikdamas KGB uždavi-

nius⁷. Taigi darbui su KGB buvo svarbu ne tik asmeninės savybės, bet ir psichologinis nusiteikimas. Agentams išsakoma kritika irgi rodo, kokių savybių iš jų reikalavo KGB.

Be to, agentas turėjo mokėti žaisti ir tam tikrus psichologinius žaidimus. Mokomajame KGB žurnale aiškinama, kad tiriant „objektus“, t. y. siekiant priartėti, įgauti KGB dominančio asmens pasitikėjimą, gauti naudingos informacijos, agentai turi mokėti atlikti tam tikrus vaidmenis: draugo, pažįstamo, bendraminčio, bendrininko. Taip pat svarbu, kad agentai būtų iš jo artimos aplinkos (darbo, mokymosi). Svarbu, kad agentas, iki užduoties buvęs tik pažįstamas „objektui“, o vėliau tapęs veikiančiu prieš jį agentu, mokėtų psichologiškai save nuteikti, kad jis veikia prieš tą asmenį, t. y. atsiriboti nuo asmeniškumų. Bendraudamas su tiriamuoju, agentas turi sugebėti laviruoti, kad savo elgesiu neatitolintų jo nuo savęs, bet kartu neperimtų ir jo požiūrio⁸, turi mokėti išlaikyti distanciją. KGB netgi išskiria, kad kai kurios agentų kategorijos turėtų pasižymėti tam tikromis ypatybėmis: pavyzdžiui, konspiracinių butų (juose susitinka KGB kadriniai darbuotojai su agentais) savininkų šeimos neturėtų būti gausios, nes taip kultų grėsmė jų dešifravimui, o ypatingajam periodui verbuojami agentai turėtų būti nemobilizuojami į kariuomenę ir joje netarnavę arba einantys tokias pareigas, dėl kurių neimami į kariuomenę karo metu⁹. Ypatingi reikalavimai buvo keliami agentams rezidentams, kurie vadovavo agentams, jais galėjo tapti tik idėjiniai, pavyzdžiui, kompartijos nariai.

Rengiant agentus veikti užsienyje, ypač didelis dėmesys buvo skiriamas jų asmenybės, charakterio analizei, psichologiniam pasiruošimui, nes užsienyje jiems galėtų kilti didesnis pavojus dėl tų šalių spec. tarnybų galimų vilionių ir provokacijų. Iš KGB rašto atrenkant agentus darbui užsienyje matome, kokiais kriterijais turėtų vadovautis KGB

padaliniai parinkdami kandidatus: mokėti kalbas, būti ne vyresni nei 35 metų, sveiki, pageidautina be sutuoktinio ar vaikų, turėti atitinkamų asmeninių ir profesinių savybių¹⁰. Ruošiant agentus užduotims Vakaruose vykdyti, buvo svarbios tokios asmeninės savybės: gera atmintis, padidintas dėmesys, atidumas¹¹. Vertinant agentus, rengiamus veiklai Vakaruose, konstatuojama: nors agentai, vykdančys techninės žvalgybos užduotis, yra politiškai patikimi, tačiau užsienio spec. tarnybos siekia pasinaudoti jų asmeninėmis silpnybėmis (tai galėtų būti: alkoholinių gėrimų vartojimas, savimeilė, moterų provokacijos), nuo agentų paslydimo neapsaugo ir politinis bei ideologinis paruošimas.

Didžiausią vertę agentui sukuria jo aplinka ir tai, kuo jis galėtų būti naudingas KGB. Užsienyje dirbantys agentai netgi suklasifikuoti pagal naudingumą, jiems buvo skiriami balai: gyvenančiam JAV – 2 balai, dirbančiam svarbiuose pramonės objektuose – 3 balai. Ypač gerai vertinti agentai, dirbantys užsienyje ir veikiantys be asmeninių susitikimų arba panaudojant agentą-ryšininką – 7 balais, šnipinėjantys dėl savo „idėjinių-politinių įsitikinimų“ – 3 balais, priverstinai dirbantys dėl šantažo įvertinti 2 balais. Idealus agentas – gyvenantis JAV, mokslinio centro vadovas, dirbantis iš idėjinių paskatų; tapęs įtakos agentu, su KGB jis susisieks netiesiogiai ir teikia slaptus dokumentus¹².

Tad KGB, vertindamas agentus, atsižvelgia į asmenines savybes, psichologinį atsparumą, lankstumą, komunikabilumą, nepasidavimą savo silpnybėms, jį supančią aplinką, potencialią jo naudą įgyvendinant KGB užduotis. Tai, ko KGB ieškojo agento asmenyje, apibendrintai pateikta agento „Hario“ įvertinime: „yra sąžiningas, sumanus, moka elgtis skirtinguose visuomenės sluoksniuose, turi pažįstamų iš įvairių visuomenės grupių, yra įgijęs jų pasitikėjimą, komunikabilus, moka sukcentruoti dėmesį į tuos

dalykus, kurie įdomūs KGB, moka išsamiai ir giliai analizuoti įvykus ir procesus, duoti jiems objektyvų įvertinimą¹³.

SOCIALINIS KGB AGENTO PORTRETAS

Po 1953 m., įtvirtinus okupacinį režimą ir palaužus ginkluotą rezistenciją, KGB prioritetais tampa kova su įvairiomis pilietinio pasipriešinimo formomis, visuomenės bei atvykstančių užsieniečių kontrolė ir stebėseną, komunistinės indoktrinacijos vykdymas, politinis, pramoninis-techninis šnipinėjimas. Atitinkamai keičiasi ir KGB metodai: atsiskoma masinių represijų, vis didesnę vaidmenį įgauna agentūrinis darbas ir psichologinio spaudimo priemonės. Agentų darbe svarbiausia tampa ne tiek informacijos rinkimas, dominavęs kovos su partizanais metu, bet tam tikrų idėjų ar gandų sklaida, kai kurių visuomenės grupių (jaunimo, inteligentijos, kultūros, švietimo, dvasininkijos atstovų, politinių kalinių, tremtinių) nuotaikų, nuostatų stebėseną ir analizė bei kitų užduočių vykdymas. Vykdyta tikslinga agentų atranka iš tam tikrų visuomenės grupių. Akmenės KGB 1975 m. veiklos ataskaitoje teigiama, jog reikia stiprinti agentų verbavimą tarp buvusių politkalinių, inteligentijos, besimokančio jaunimo, kad būtų galima stebėti vykstančius procesus ir tendencijas¹⁴. Pramoniniam šnipinėjimui vykdyti irgi buvo reikalingi tam tikrose srityse dirbantys, turintys specialių žinių kompetentingi asmenys. Tad svarbiausia savybe verbuojant asmenį tampa agento amžius, išsilavinimas, pareigos, socialinė terpė, kurioje jis dirba ir gyvena. Pasirinktose KGB ataskaitose dažniausiai minimos šios visuomenės grupės: kūrybinė ir akademinė, techninė inteligentija (mokytojai, dėstytojai, medikai, menininkai, inžinieriai, specialistai), politiniai kaliniai, tremtiniai, dvasininkija, jaunimas, darbininkai (darbininkai ir

kolūkiečiai). KGB dėmesys joms rodo, kokių visuomenės grupių kontrolė ir stebėseną buvo svarbiausia. KGB ataskaitose atsispindintys nuolatiniai raginimai dėl to, kad nėra pakankamai agentų vienoje ar kitoje visuomenės grupėje (ypač pabrėžiamas agentų trūkumas tarp jaunimo ir politinių kalinių), rodo, kad, nepaisant didelių pastangų, kai kurios visuomenės grupės buvo sunkiai palaužiamos. Tam tikras KGB suaktyvėjimas ir agentų skaičiaus padidėjimas pastebimas po 1977 m. LSSR KGB 1977 m. metinėje veiklos ataskaitoje teigiama, kad priimant 1977 m. konstituciją ir ruošiantis Spalio revoliucijos 60-mečio minėjimui stiprinama veikla, didžiausią dėmesį skiriant dvasininkams, LKB Kronikos leidėjams, Helsinkio grupės nariams¹⁵. Didesnį dėmesį agentūriniam darbui paskatino dar 1975 m. SSRS KGB kolegijos sprendimas ir Jurijaus Andropovo kalbos gairės dėl agentūrinio darbo. Visa tai buvo susiję su stiprėjančiu disidentiniu judėjimu SSRS, o Lietuvoje – su pilietiniu ir religiniu pasipriešinimu. Lietuvoje KGB veiklos stiprėjimo tendencijos ateina iš po R. Kalantos susideginimo 1972 m. vykusių protestų. Apie KGB veiklos suaktyvėjimą byloja gausios būtent 1977 m. pateiktos KGB padalinių darbo su agentais 1975–1977 m. laikotarpio ataskaitos. Šiuo metu užverbuota 917 naujų agentų, 234 pašalinti. Taip pat konstatuojama, kad didėja agentų su aukštuoju ir viduriniu išsilavinimu, pastebima jų jaunėjimo tendencija. Iš naujai 1975–1976 m. užverbuotų agentų – 35 proc. su aukštuoju išsilavinimu, o pagal 5-ąją (ideologinės kontržvalgybos) liniją 50 proc. sudarė asmenys iki 25 metų¹⁶.

Agentų išsilavinimą ir socialinę padėtį, gal kiek mažiau amžių, lėmė miesto (rajono), KGB terminais kalbant, operatyvinė padėtis: teritorijos geografinė padėtis (pvz., pasienis), Kauno, kaip tarpukario sostinės, kurioje didelė inteligentijos, jaunimo, grįžusių polit-

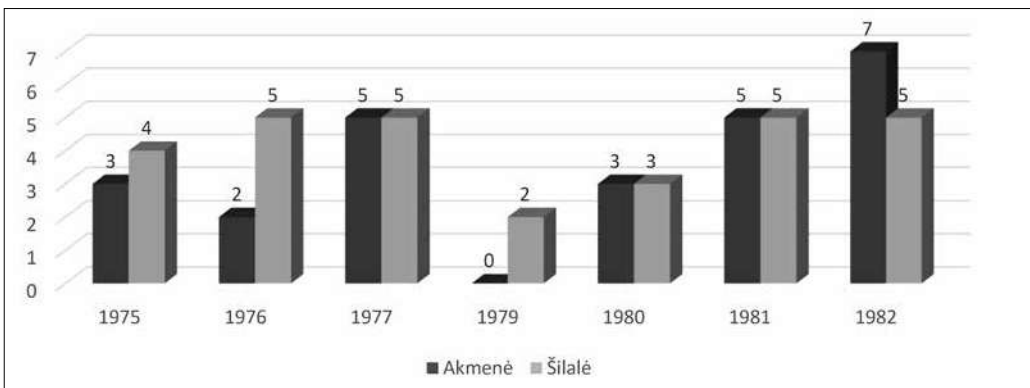
kalinių ir tremtinių koncentracija, statusas, kituose miestuose esantys pramonės, mokslo, švietimo, kultūros objektai, tam tikrų socialinių grupių, tokių kaip buvę politiniai kaliniai, tremtiniai, turintys ryšių su užsienyje gyvenančiais asmenimis, ir, aišku, buvo svarbus dvasininkijos faktorius. Pavyzdžiui, Kapsukas 1977 m. įgavo naują statusą, tapo respublikinio pavaldumo miestu, tad jame padaugėjo pramonės ir švietimo įstaigų¹⁷. Druskininkuose nuo 1977 m. padaugėjo atvykstančių į kurortą užsieniečių, šiose apylinkėse gyveno nemažai buvusių politinių kalinių, tremtinių, buvo gerai girdimas užsienio radijas, suaktyvėjo kai kurie kunigai, be to – pasienis su Lenkija¹⁸, tai akivaizdžiai turėjo įtakos ir KGB veiklai šiame mieste. Lazdijai irgi išsidėstę pasienyje su Lenkija, todėl dauguma agentų, net ir dirbantys pagal 5-ąją liniją, darbavosi prie pasienio apsaugos¹⁹.

Amžius. Nagrinėjant ataskaitas, kurios leistų geriau atspindėti KGB agentų amžiaus tendencijas, pasirinktų Akmenės ir Šilalės KGB padalinių ataskaitose esančių duomenų analizė rodo, kad asmenų iki 25 metų ir

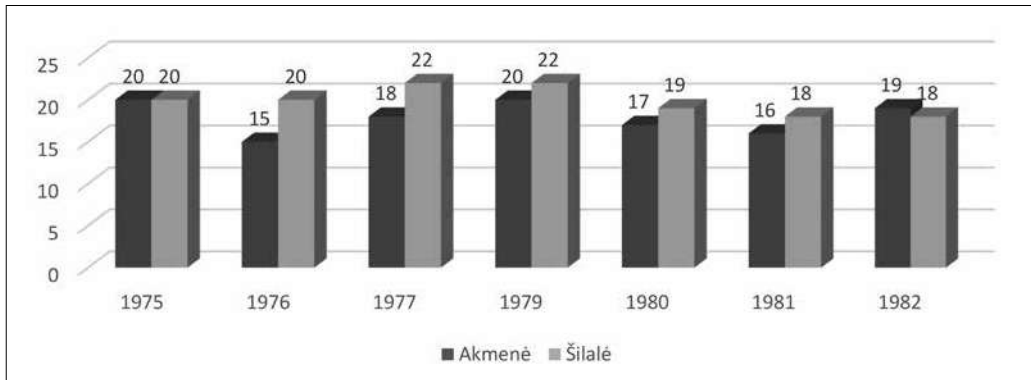
vyresnių kaip 60 metų buvo mažiausiai, tai reiškia bendrą tendenciją, kad verbuoti jaunimą KGB sekėsi prasčiausiai. O gana plačioje 20–60 metų amžiaus kategorijoje agentų skaičiaus svyravimai yra panašūs (žiūrėti 1, 2, 3, 4 priedus)²⁰. Tačiau Kauno miesto KGB 1975, 1976 ir 1983–1985 m. statistiniai duomenys rodo, kad agentų skaičius tarp jaunimo, šiuo atveju moksleivių ir studentų, buvo nemažas (1975 m. – 91, 1976 m. – 93, 1983 m. – 43, 1984 m. – 38, 1985 m. – 34, 1986 m. – 18)²¹. Akmenėje tarp agentų jaunimas sudarė: 1975 m. – 8,6 proc., 1976 m. – 6,8 proc.; Šilalėje: 1975 m. – 11 proc., 1976 m. – 14,2 proc.; Kaune: 1975 m. – 23 proc. 1976 m. – 30 proc. Tai rodo, kad Kauno operatyvinė padėtis, didelis aukštųjų mokyklų kiekis ir aktyvesnis jaunimas lėmė ir didesnę agentų poreikį šioje visuomenės grupėje.

1977 m. 2-osios valdybos ir 5-osios tarnybos poskyrių agentų pasiskirstymas pagal amžiaus grupes irgi rodo, kad šioje amžiaus kategorijoje yra daugiausia agentų, o tarp jaunimo iki 25 metų – tik vienas agentas 5-osios tarnybos 1-ajame skyriuje (5 priedas)²².

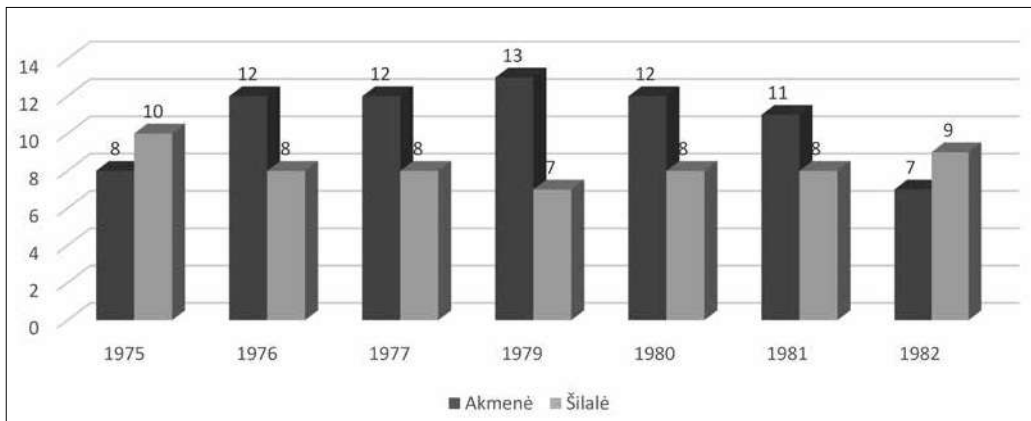
1 priedas. Agentų iki 25 metų amžiaus kategorija

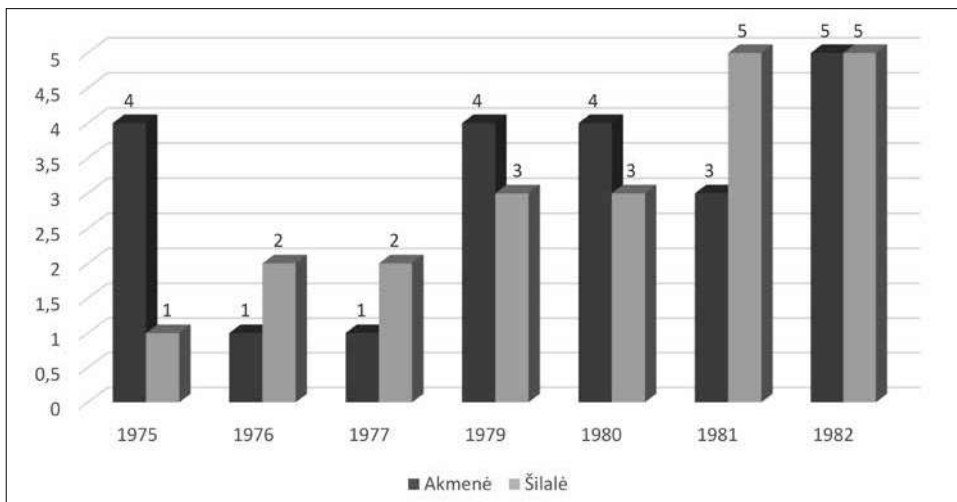
2 priedas. Agentų 25–50 metų amžiaus kategorija

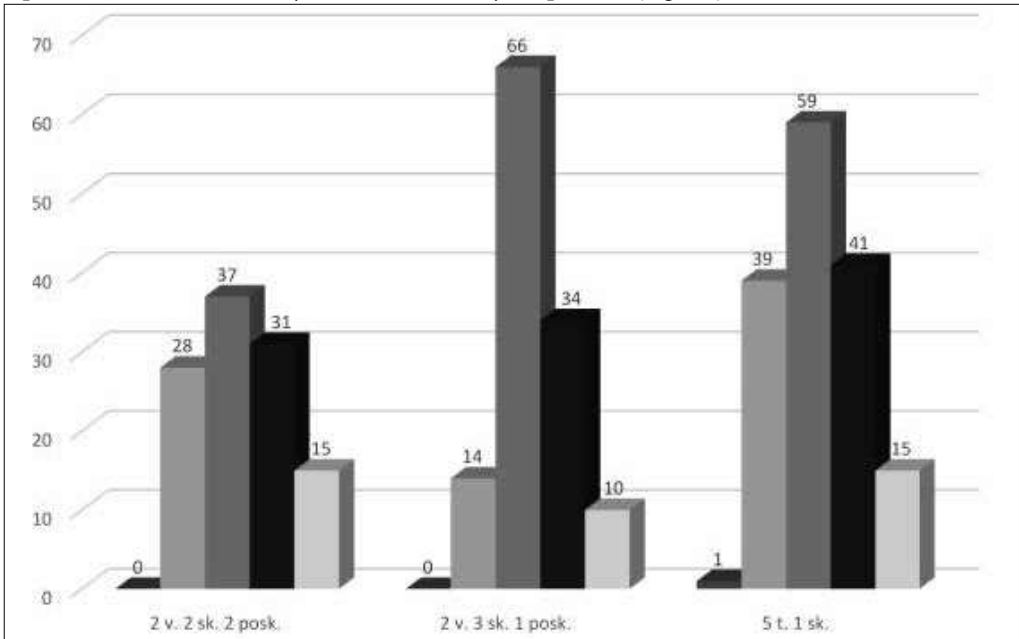
3 priedas. Agentų 50–60 metų amžiaus kategorija

4 priedas. Agentų, vyresnių kaip 60 metų, amžiaus kategorija

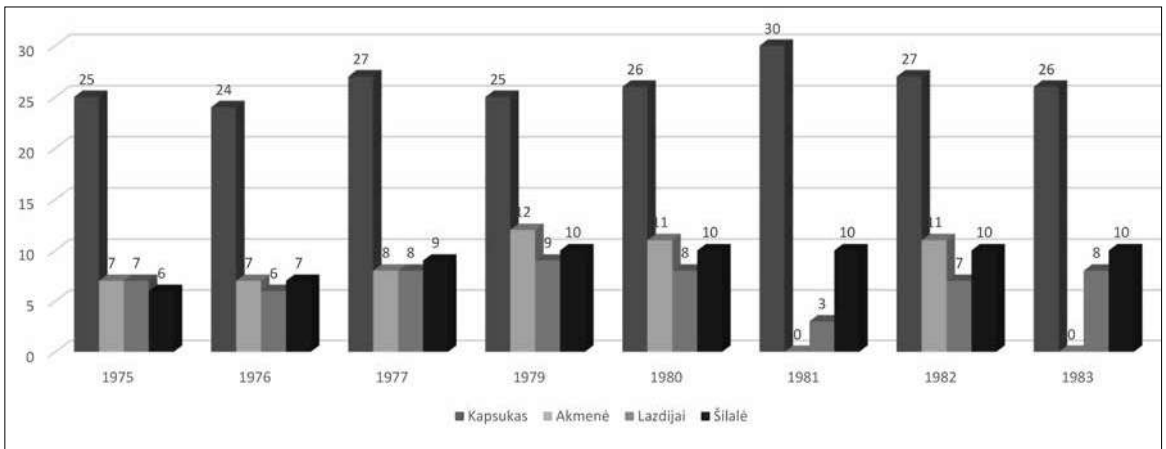

5 priedas. KGB 2-osios valdybos ir 5-osios tarnybos padalinių agentų amžius 1977 m. duomenimis

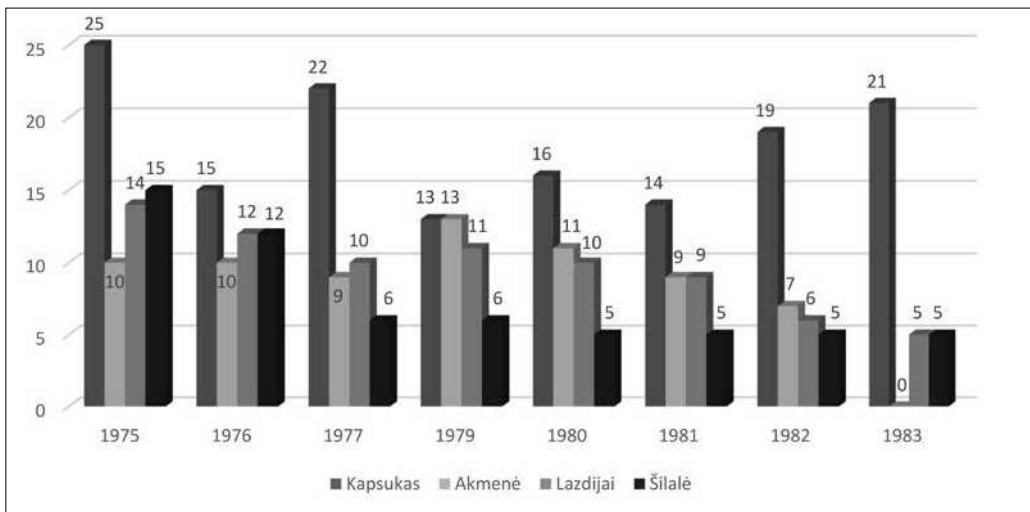
Išsilavinimas. KGB padalinio agentų išsilavinimo tendencijas lėmė operatyvinė rajono (miesto) padėtis (6, 7, 8, 9 priedai)²³.

6 priedas. Agentų su aukštuoju (nebaigtu aukštuoju) išsilavinimu dinamika

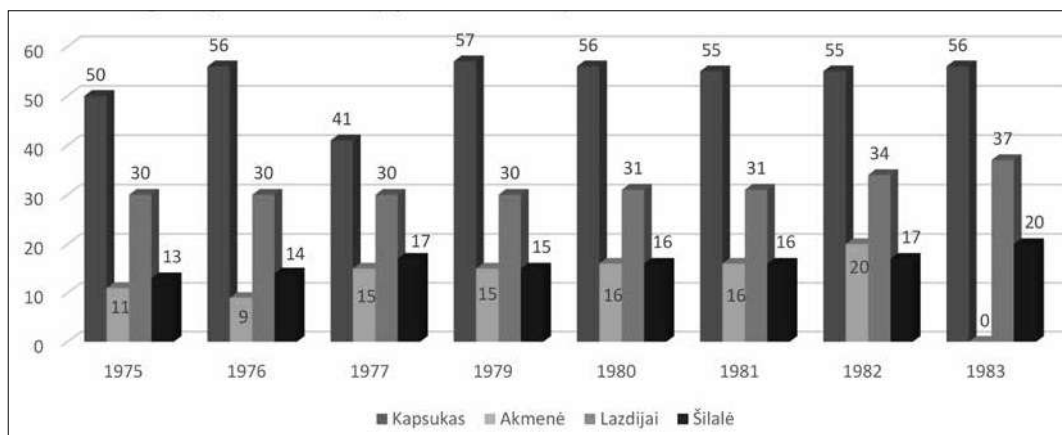

7 priedas. Agentų su nebaigtu viduriniu išsilavinimu dinamika

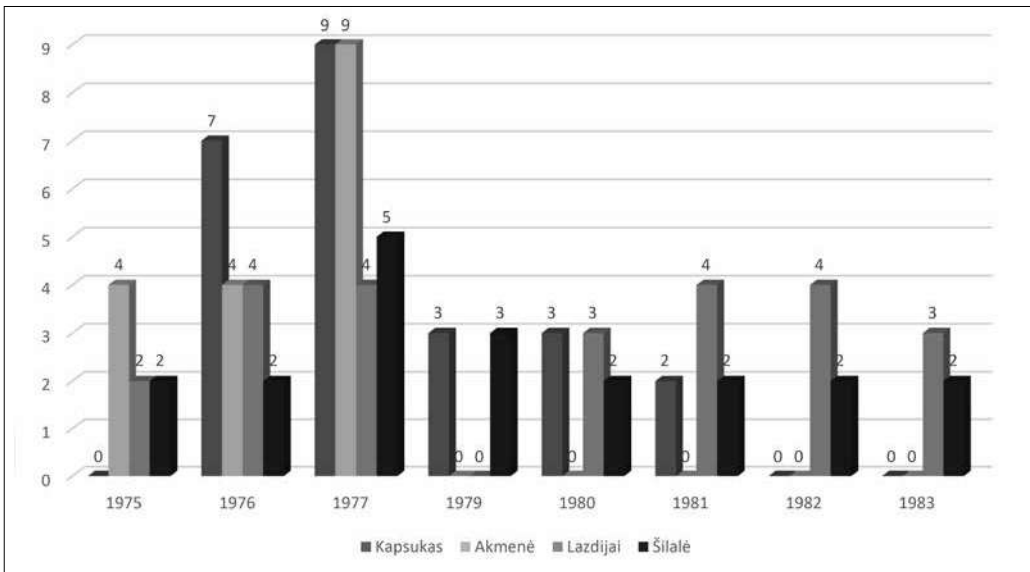
8 priedas. Agentų su viduriniu (spec. viduriniu) išsilavinimu dinamika

Mieste (rajone) esančios vidurinės ir aukštosios mokyklos, kultūros ir pramonės objektai lėmė ir didesnę aukštąjį išsilavinimą turinčių agentų poreikį. Tad Šilalės rajone, kaip žemės ūkio krašte, didesnis agentų, turinčių vidurinį ar spec. vidurinį²⁴ išsilavinimą, skaičius nestebina, nors, pagal KGB ataskaitas, jame buvo nemažai medikų ir kultūros darbuotojų. Kapsukas (dabartinė Marijampolė), palyginti su kitais pasirink-

tais miestais, turėjo daugiau aukštąjį išsilavinimą turinčių agentų, tai lėmė pramonės ir kitų tam tikro išsilavinimo reikalaujančių objektų koncentracija. Akmenė – pramonės centras, čia buvo nemažai švietimo įstaigų. Nemažai jų buvo ir Lazdijuose, nors šis rajonas daugiau traktuojamas kaip žemės ūkio kraštas. Lazdijai išsiskiria aktyvia rezistencine dvasininkų veikla. Pasirinktais laikotarpiais akivaizdžiai mažiau agentų su

9 priedas. Agentų su pradiniu išsilavinimu dinamika

nebaigtu viduriniu ir pradiniu išsilavinimu. Tai atspindi bendrą tendenciją – turėti daugiau agentų su kuo aukštesniu išsilavinimu.

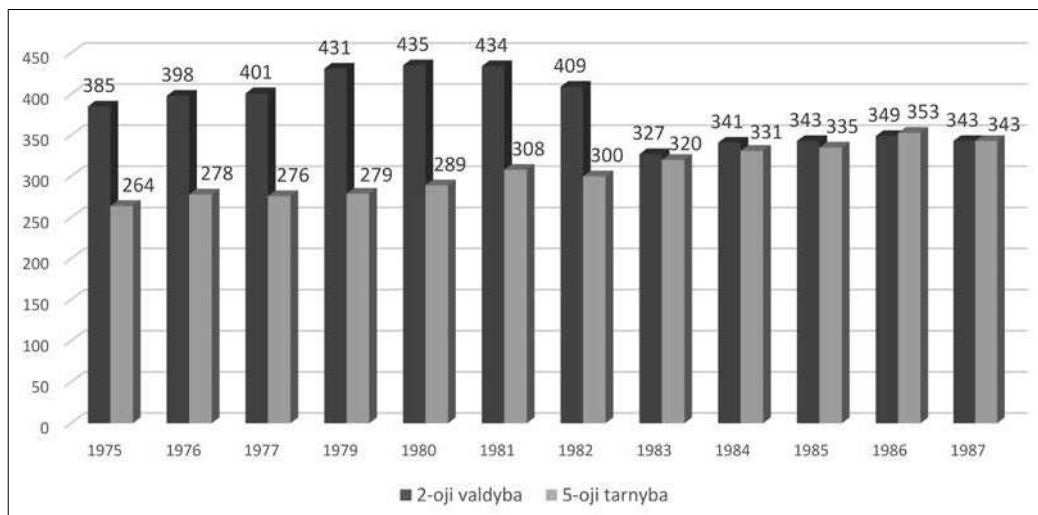
Centrinių KGB padalinių 2-osios valdybos (vidaus kontržvalgybos, kontroliuojančios ekonomikos, turizmo sektorius) ir 5-osios tarnybos (vykdančios ideologinę kontržvalgybą, prižiūrinčios kultūros ir švietimo, religines bendruomenes bei kitas visuomenės grupes) agentų išsilavinimo tendencijos irgi panašios į pasirinktų KGB padalinių, tik, aišku, skiriasi skaičiai. Pačių padalinių agentų pasiskirstymo pagal išsilavinimą skaičių lėmė padalinių skirtumai. Šių padalinių interesų objektai natūraliai lėmė ir didesnę aukštąjį išsilavinimą turinčių agentų poreikį. Pastebėtina, kad 5-osios tarnybos agentų su aukštuoju išsilavinimu skaičius didėjo prasidėjus pertvarkai. Tai natūralu, nes šis procesas sietinas su aktyvesne inteligentijos veikla, tad buvo būtina užverbuoti daugiau agentų iš šio sluoksnio. Tik tas didėjimas netruko ilgai, nes 1987 m. jau matomas skaičių sumažėjimas abiejuose padaliniuose. Kiek skirtinga dinamika kitose

išsilavinimo kategorijose, tai ypač akivaizdu po 1980 m.: 5-ojoje tarnyboje šios kategorijos agentų mažėja, bet ne taip radikaliai kaip 2-ojoje valdyboje (10, 11, 12, 13 priedai)²⁵.

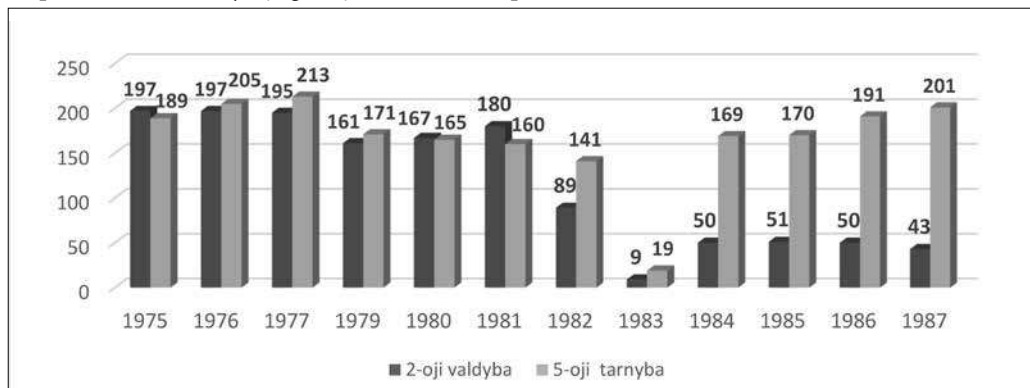
Iš didžiųjų miestų galima išskirti Kauną, kuriame kiek daugiau nuoseklių ataskaitų, bet ir čia trūksta duomenų. Pavyzdžiui, Kauno 5-ojo poskyrio, atsakingo už rezistentus, dvasininkus, politkalinius, jaunimą, inteligentiją, ataskaitos rodo, kad 1983 m. iš viso buvo 152 agentai: su aukštuoju – 83 (17 su mokslo laipsniais), su nebaigtu aukštuoju – 24, su viduriniu – 40, su nebaigtu viduriniu – 5²⁶; 1984 m. Kaune pagal 5-ąją liniją buvo 152 agentai: su aukštuoju – 93 (20 su mokslo laipsniais), su nebaigtu aukštuoju – 25, su viduriniu – 28, su nebaigtu viduriniu – 6²⁷.

Didžiųjų miestų KGB padalinių agentų išsilavinimo informacijos trūkumą šiek tiek galėtų kompensuoti didesnių ir mažesnių miestų, rajonų 1989 ir 1990 m. agentų išsilavinimo pasiskirstymo statistika (14 priedas²⁸) (15 priede Vilniaus agentų 1990 m. statistikoje nėra)²⁹. 1988–1989 m. vykęs

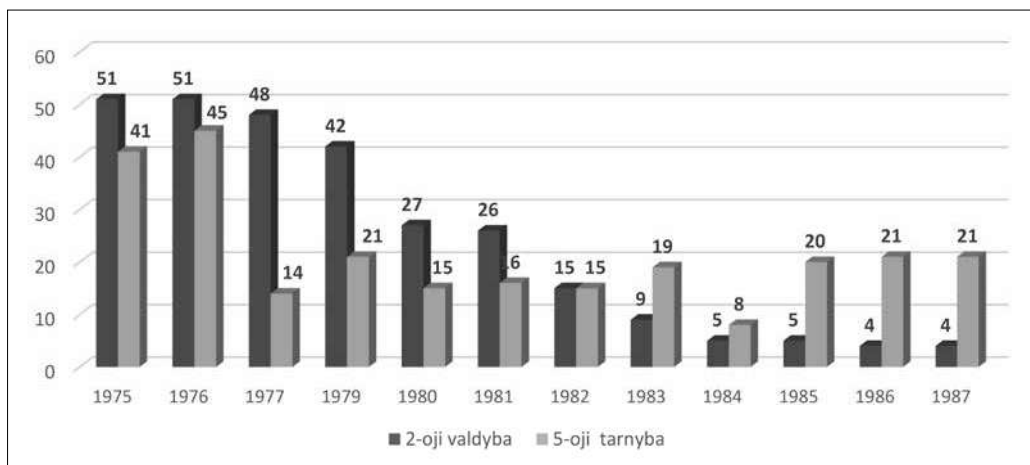
10 priedas. KGB valdybų agentų su aukštauju išsilavinimu dinamika

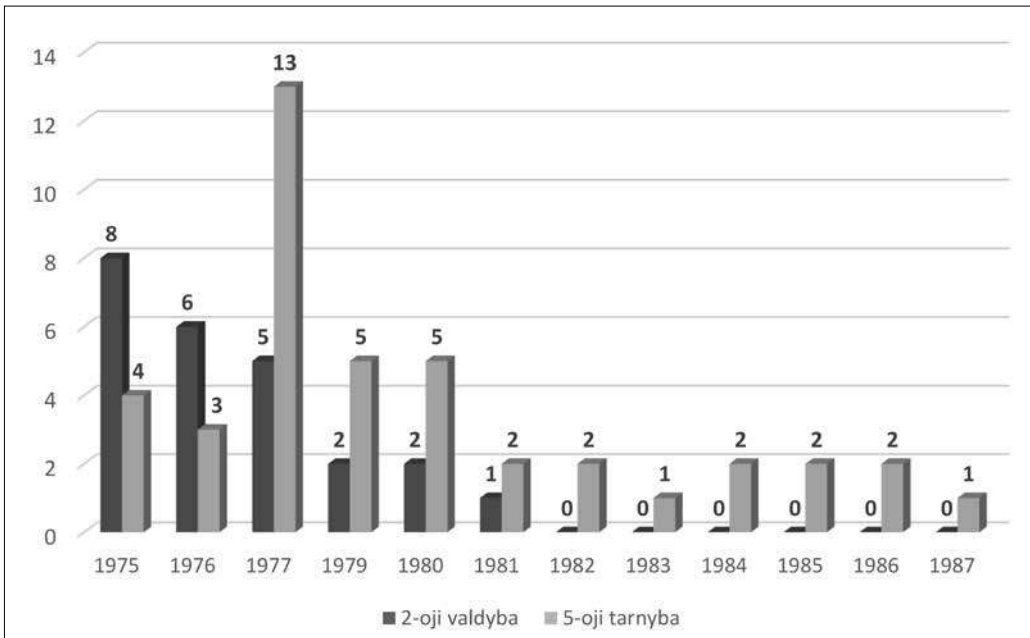
11 priedas. KGB valdybų agentų su viduriniu (spec. viduriniu) išsilavinimu dinamika

12 priedas. KGB valdybų agentų su nebaigtu viduriniu išsilavinimu dinamika

13 priedas. KGB valdybų agentų su pradinio išsilavinimu dinamika

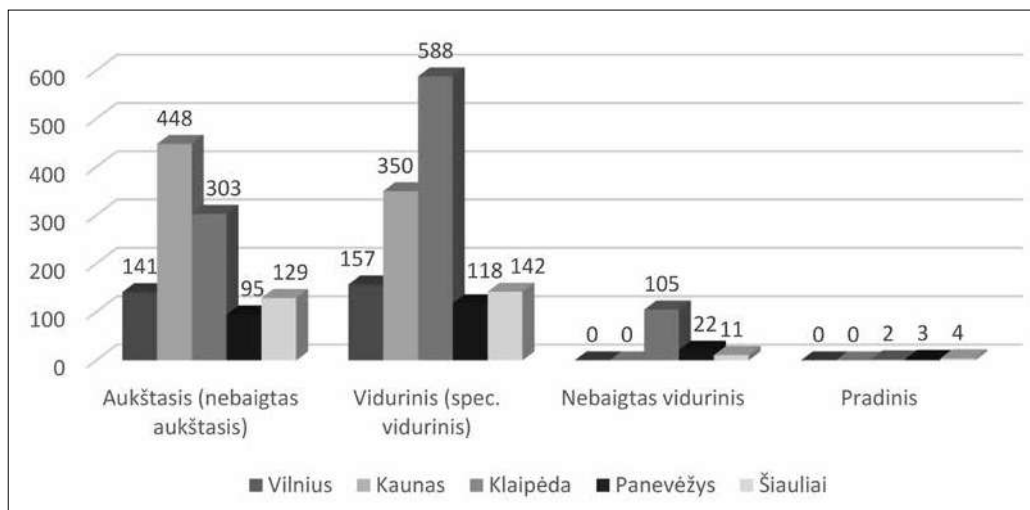
agentūrinio aparato mažėjimas galėjo šiek tiek iškreipti statistinius duomenis. Apibendrinant didžiųjų miestų 1989 m. išsilavinimo duomenis, išsiskiria Kaunas, turintis didesnę agentų su aukštuoju išsilavinimu skaičių. Vilniaus, kuriame taip pat gausu aukštųjų mokyklų, mokslo, pramonės centrų, agentų su viduriniu išsilavinimu skaičius irgi stebina, bet gal tai gali būti paaiškinama tuo, kad atskiras Vilniaus KGB padalinys įkurtas tik 1982 m., tad agentų tinklas nedidelis dėl objektyvių priežasčių. Be to, tai 1989 m. statistiniai duomenys, kai pertvarkos judėjimui įsibėgėjant daug kas išdrįso nutraukti ryšius su KGB. Klaipėdoje didesnis vidurinį išsilavinimą turinčių agentų skaičius gali būti paaiškinamas tuo, kad, manytina, jog dauguma agentų buvo susiję su jūrų uostu, laivyba. 1989 m. Klaipėdoje buvo daugiausia agentų, palyginti su Vilniumi ir Kaunu, tam irgi, turbūt, turėjo įtakos operatyvinė Klaipėdos situacija (jūrų uostas, pasienis). 1990 m. duomenys rodo

didelį agentų sumažėjimą Kaune (ypač su aukštuoju ir viduriniu išsilavinimu), nors Klaipėdoje šis rodiklis yra nedidelis, kaip ir kituose miestuose.

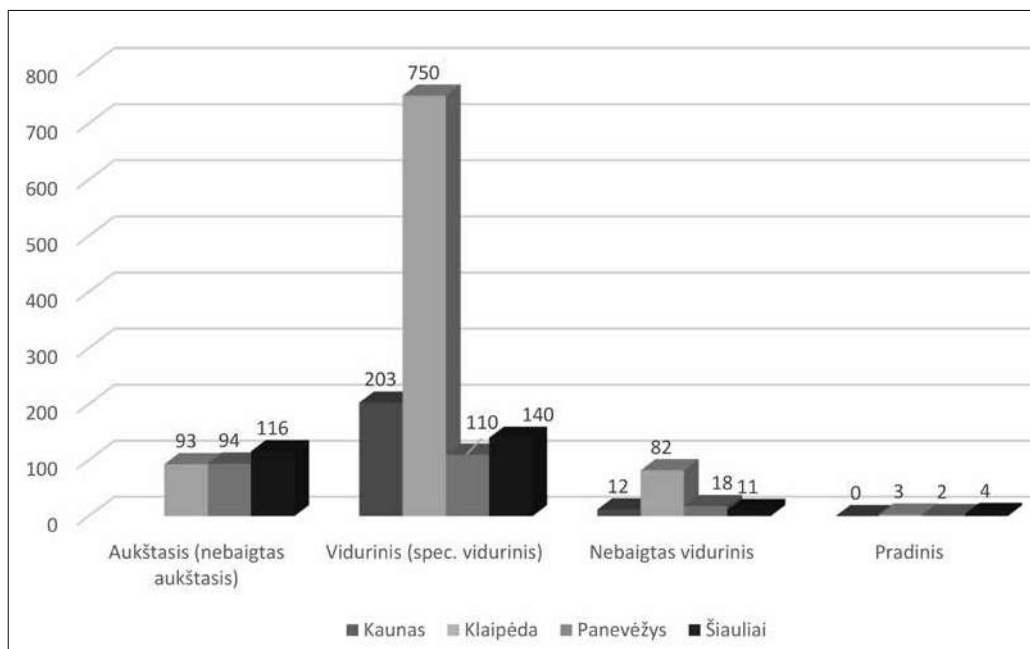
1989 m. periferijoje esančių KGB padalinių metinė agentūros ataskaita (16 priedas)³⁰ rodo, kad daugiau agentų su aukštuoju išsilavinimu yra Ignalinoje, Alytuje, Kapsuke, ir tai nestebina, nes tai gana stambūs pramonės centrai; Druskininkuose irgi jų daugiau su aukštuoju išsilavinimu, bet tai šiek tiek išsiskiria iš bendros tendencijos. Beveik visur dominuoja agentai su viduriniu (spec. viduriniu) išsilavinimu, tai irgi rodo tam tikras tendencijas ir kokius žmones labiau sekėsi verbuoti.

Agentų socialinė pozicija. Pasirinktu laikotarpiu agentų kaita visose išskirtose visuomenės grupėse nuosaiki, nėra kardinalių pokyčių (17, 18, 19, 20, 21, 22 priedai)³¹. Būna apgailestauti, kad didžiųjų miestų agentų socialinė padėtis labai menkai atspindėta ataskaitose.

14 priedas. 1989 m. agentų išsilavinimo dinamika didžiuosiuose miestuose

15 priedas. 1990 m. agentų išsilavinimo dinamika didžiuosiuose miestuose

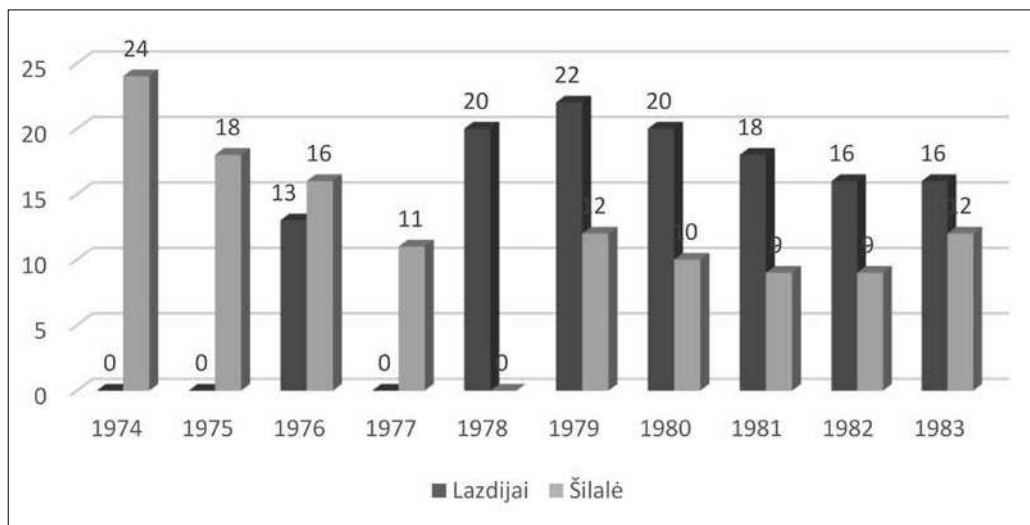

Visuomenei stebėti, jos nuotaikoms kontroliuoti tam, kad laiku būtų užkrista tikra ar įsivaizduojama antisovietinė veikla, agentai buvo būtini. Iš ataskaitose minimų visuomenės grupių ir jose esančių agentų matyti, kas kėlė mažiau pasitikėjimo ir kas buvo laikoma potencialia grėsme. Agentų išsidėstymą, didesnę jų koncentraciją lėmė miesto (rajono) operatyvinė padėtis, pramonės, švietimo, medicinos, kultūros objektai, buvusių tremtinių ir kalinių koncentracija, dvasininkai, tikinčiųjų skaičius. Pavyzdžiui, tikėtina, kad rajone (mieste) aktyvūs, praktikuojantys kunigai lems ir didesnę agentų skaičių. Lazdijų pavyzdys tai patvirtina, nes šiame padalinyje didesnis agentų skaičius tarp dvasininkų (tikinčiųjų), tai galima susiję su čia veikusiu aktyviu kunigu, rezistentu Juozu Zdebskiu. 8–9 dešimtmečių sandūroje stiprėjant dvasininkų (tikinčiųjų) bendruomenės ir inteligentijos spaudimui, pastebimas ir šio sluoksnio agentų skaičiaus didėjimas. Šilalėje didelis

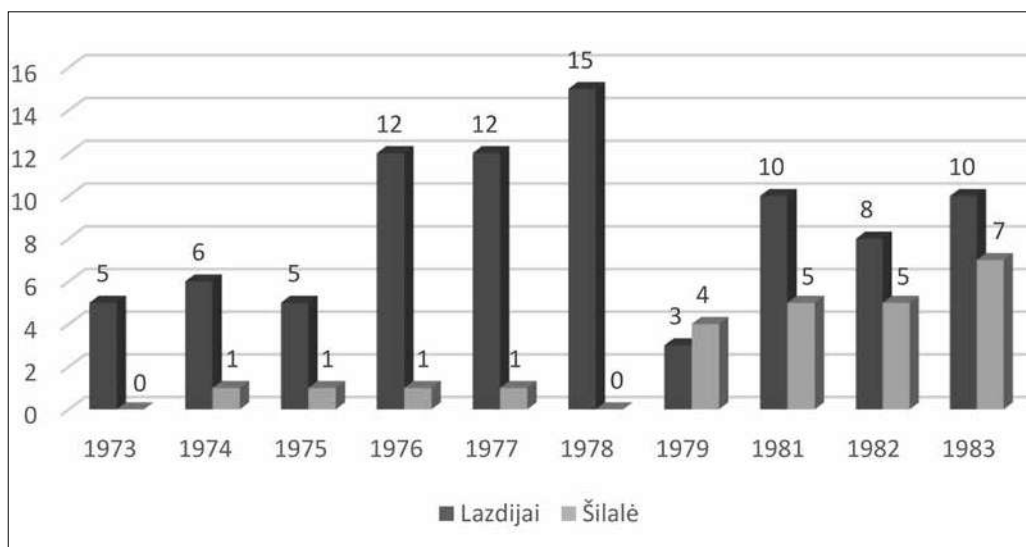
agentų skaičius tarp darbininkų ir kolūkiečių siejasi su amžiaus ir išsilavinimo statistika, kur daugiau agentų su viduriniu (spec. viduriniu) ir nebaigtu vidurini išsilavinimu (23 priedas)³². Agentų skaičius tarp politikaliųjų nėra didelis, tai rodo agentų ir buvusių politinių kalinių bei tremtinių skaičiaus santykis, pavyzdžiui, Druskininkuose 1977 m. iš 1488 buvusių politinių kalinių ir tremtinių tik 15 agentų³³, 1979 m. iš 445 politikaliųjų 17 agentų³⁴, iš viso 4 proc., o Klaipėdoje 1977 m. iš 1893 politikaliųjų tik 45 agentai³⁵, iš viso 2,3 proc. Taigi galima teigti, kad ši visuomenės grupė buvo sunkiai verbavimo paveikiama, nors ir labai pageidaujama.

Kaunas visada buvo KGB dėmesio centre, tad ir informacijos apie 8–9 dešimtmečio agentus, nors ir neišsamios, nėra daug, bet kai kurie duomenys leidžia daryti tam tikras išvadas. Pavyzdžiui, 1975 m. pagal 5-ąją liniją iš viso buvo 384 agentai, iš jų jaunimo atstovų – 91, inteligentijos – 175 (22 kūrybinės, 75 mokslinės), buvusių teis-

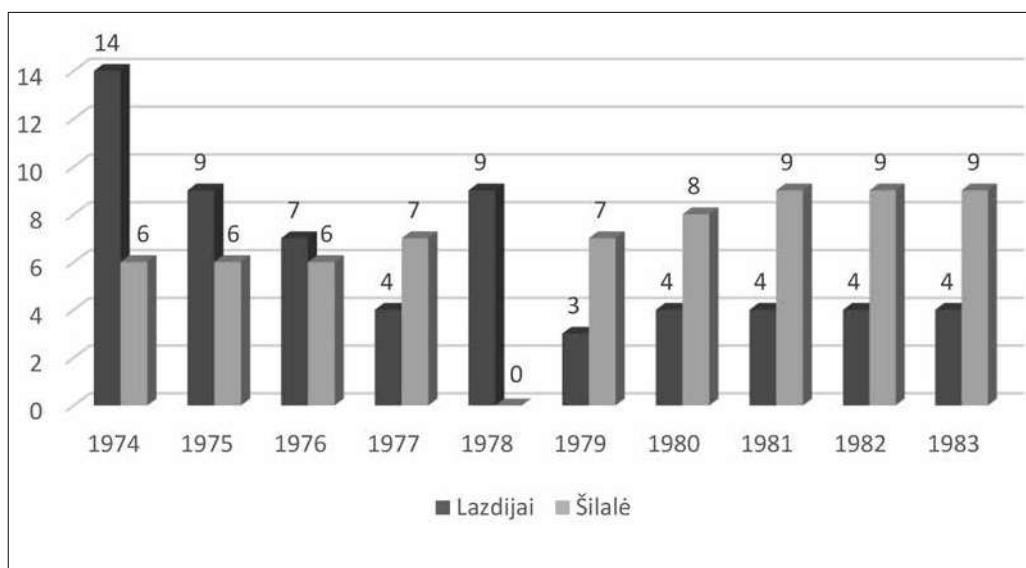
17 priedas. Agentai tarp darbininkų

18 priedas. Agentai tarp dvasininkijos

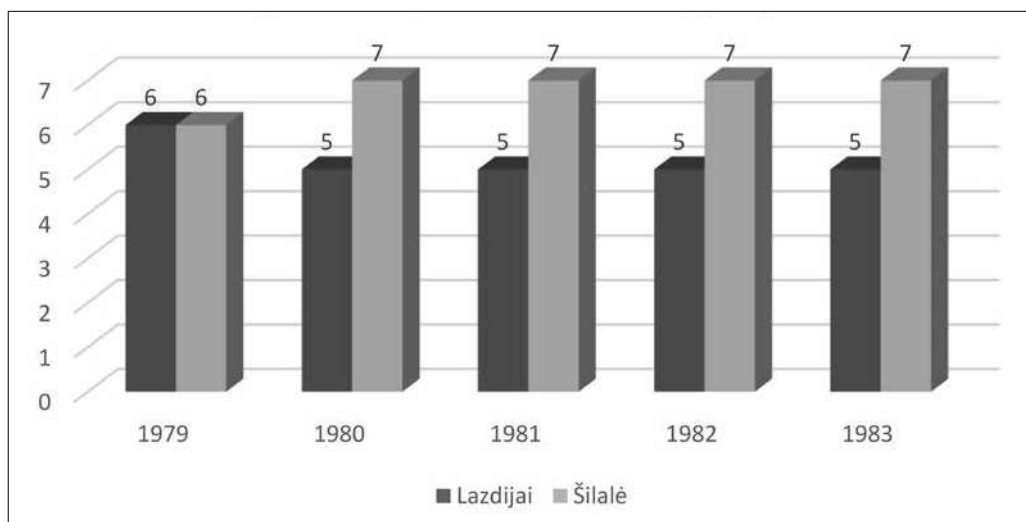

19 priedas. Agentai tarp kūrybinės (akademinės) inteligentijos

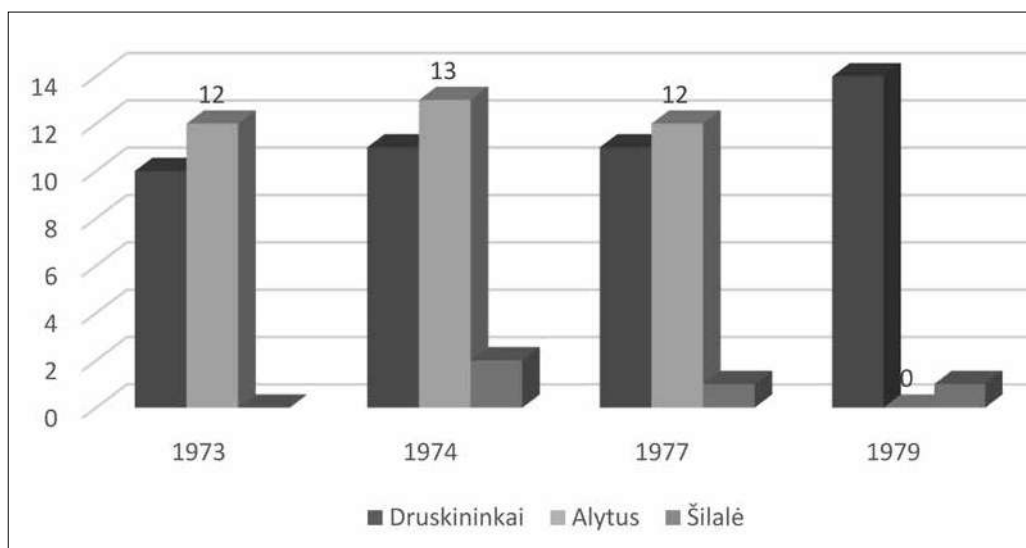

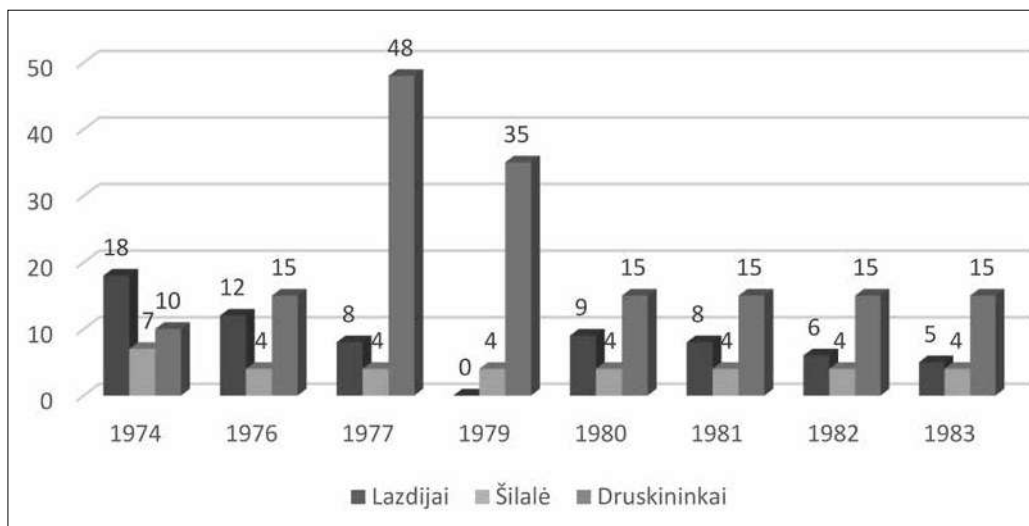
20 priedas. Agentai tarp techninės inteligentijos

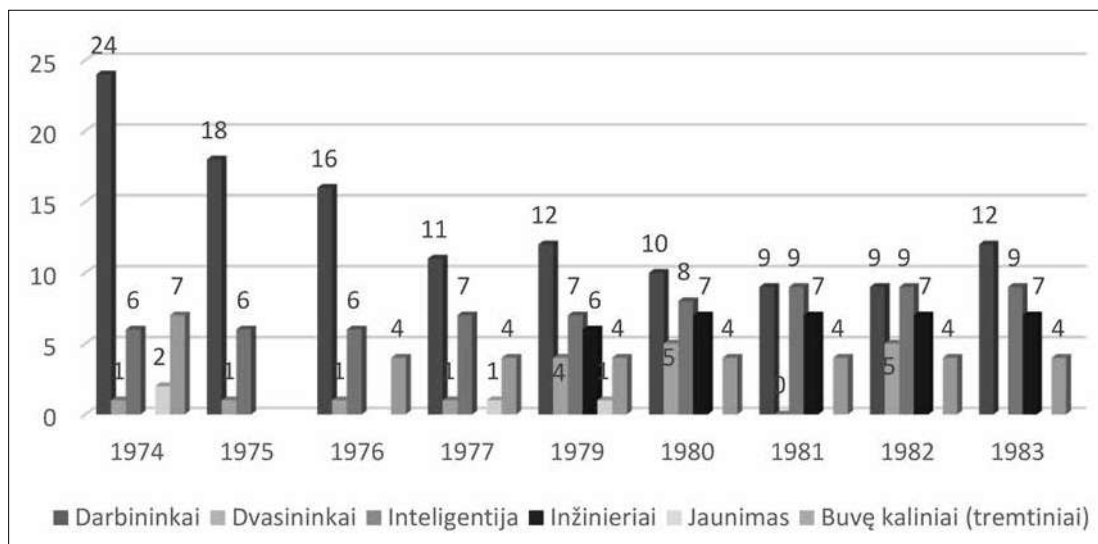
21 priedas. Agentai tarp jaunimo

22 priedas. Agentai tarp politinių kalinių ir tremtinių

23 priedas. Šilalės agentų socialinio statuso dinamika

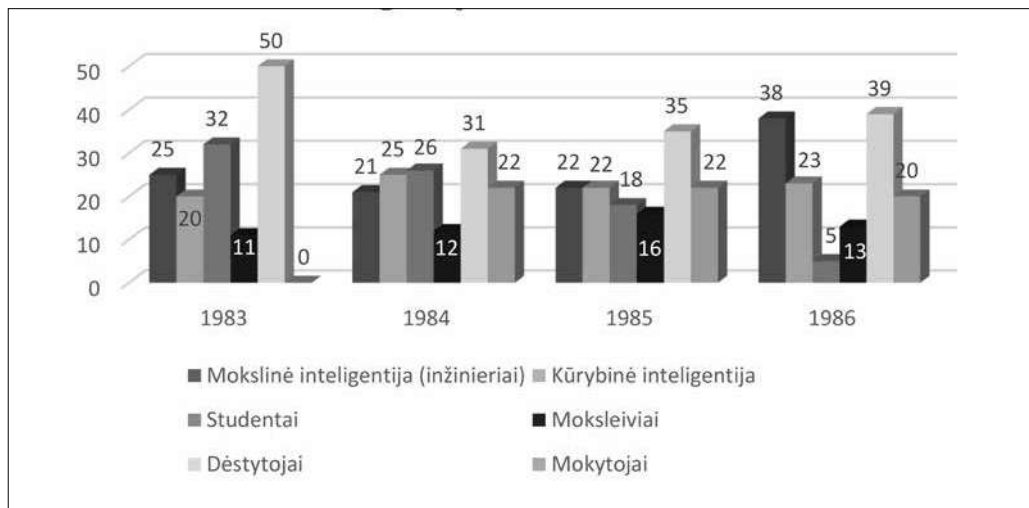

tų – 45, dvasininkų – 26, jaunesnių kaip 25 metų – 99³⁶; 1976 m. pagal 5-ąją liniją iš viso buvo 305 agentai, iš jų jaunimo – 93, inteligentijos – 89, buvusių teistų – 40, dvasininkų – 26, jaunesnių kaip 25 metų – 98³⁷. 1983–1986 m. statistiniai duomenys 24 priede³⁸.

Agentų lytis ir tautybė labai retai nurodomos KGB ataskaitose. Pavyzdžiui, 2-osios valdybos 1984 m. duomenimis, tarp 379 agentų buvo 293 vyrai ir 86 moterys, o tautiniu at-

žvilgiu pasiskirstę taip: 284 lietuviai, 48 rusai, 8 baltarusiai, 16 lenkų, 15 žydų, 5 ukrainiečiai, 2 ispanai ir 1 moldavas³⁹. 1977 m. tarp 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus 1-ojo poskyrio agentų 79 lietuviai, 45 kitų tautybių agentai⁴⁰. 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus 1981 m. duomenimis, iš 270 agentų 52 proc. lietuvių, 24 proc. rusų, 7 proc. baltarusių, 9 proc. lenkų, 4 proc. žydų⁴¹. Vilniaus m. KGB 1982 m. duomenimis, iš 88 agentų 69 lietuviai, 5 rusai, 9 lenkai, 5 kitų tautybių⁴².

24 priedas. Kauno m. agentų socialinio statuso dinamika

IŠVADOS

Po 1953 m. KGB susiduria su naujais iššūkiais. Sovietinei sistemai laipsniškai atsiveriant, užsimezga vis intensyvesni ryšiai su Vakarais mokslo, kultūros, pramonės, turizmo srityse, kartu tai kelia naujų iššūkių apsaugant strategiškai svarbią informaciją ir užtikrinant teritorijos kontrolę. Palaužti pilietinį, religinį, antisovietinį pasipriešinimą vien brutaliomis priemonėmis tampa

nebeįmanoma. Slapti bendradarbiai tampa vis svarbesniu įrankiu įgyvendinant KGB užduotis. Naujo tipo iššūkiai, tikslai ne tik rinkti informaciją, bet ir įgyvendinti sudėtingesnes, reikalaujančias iš agento tam tikrų žinių, gebėjimų, užduotis, atitinkamai lemia kokybės, o ne vien tik kiekybės paieškas tarp agentų. Socialinė terpė, kurioje agentas gyvena, dirba, mokosi, t. y. KGB potencialiai naudinga aplinka ir žmonės, tampa ypač svarbia jo savybe. Tačiau pa-

grindinių KGB valdybų veiklos sritys ir miestų (rajonų) operatyvinė padėtis (pramonės, mokslo, švietimo objektai, tam tikrų visuomenės grupių, tokių kaip politkaliniai, tremtiniai, dvasininkija, aktyvumas toje vietoje) turėjo įtakos padalinių agentūros sudėčiai pagal išsilavinimą ir socialinę bazę. Nors KGB siekė užverbuoti kuo didesnę agentų skaičių iš jaunimo, politkalinų, dvasininkijos tarpo, atskaitos rodo, kad dedamos pastangos nedavė pageidaujamo rezultato.

Agentūros išsilavinimo lygis ir socialinė bazė – sudėtinė KGB agento portreto dalis.

Nuorodos

¹ A. Anušauskas, *KGB Lietuvoje. Slaptosios veiklos bruožai*, Vilnius, 2008, 252 p.

² LSSR KGB 5-ojo skyriaus pranešimas KGB operatyvinių padalinių pasitarime, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 797, l. 79.

³ 1975-12-11 KGB agento verbavimo raportas, *ibid.*, f. K-10, ap. 1, b. 45, l. 5.

⁴ A. Anušauskas, *KGB Lietuvoje...*, p. 86.

⁵ KGB dokumentas apie agentui kuriamą legendą, kurią reikia pateikti spec. tarnyboms, *ibid.*, f. K-10, ap. 1, b. 14, l. 101–102.

⁶ Agento charakteristika, *ibid.*, f. K-10, ap. 1, b. 14, l. 63.

⁷ Agento „Grafo“ 1982-08-25 charakteristika, *ibid.*, f. K-10, ap. 1, b. 37, l. 66.

⁸ В. Холмов, „Некоторые вопросы тактики агента в оперативной разработке с окраской антисоветская агитация и пропаганда“, *Труды высшей школы КГБ*, 1976, № 10, с. 81–82.

⁹ A. Anušauskas, *KGB Lietuvoje...*, p. 87.

¹⁰ 1976-04-08 KGB raštas padaliniam dėl agentų darbui užsienyje atrankos, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 732, l. 16.

¹¹ В. Холмов „Некоторые вопросы тактики агента в оперативной разработке с окраской антисоветская агитация и пропаганда“, *Труды высшей школы КГБ*, 1976, № 10, с. 81–82.

¹² 1987-09-21 KGB parengtas kriterijų sąrašas, vertinant agentų iš užsieniečių tarpo naudingumą, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 415, l. 31–33.

Iš prieinamos informacijos apie KGB agentų psichologinę charakteristiką sunku daryti išvadas apie agento psichologinį ir socialinį portretą. Pati agento veiklos specifika: viską slėpti nuo šeimos, aplinkinių, specifinės užduotys, kaip rinkti ir išgauti reikalingą informaciją, priartėjimas prie tam tikrų asmenų, reikalavo ir specialių įgūdžių, tokių kaip komunikabilumas, bet, kita vertus, ir tam tikro uždarmo, taip pat lankstumo, šaltakraujiškumo. Tačiau didžiausia agento vertybė – sugebėjimas priartėti prie KGB naudingų žmonių ar informacijos.

¹³ Pažyma iš agento „Hario“ asmens bylos, *ibid.*, f. K-10, ap. 1, b. 47, l. 175, 178.

¹⁴ LSSR KGB Akmenės r. skyriaus 1975-12-04 pažyma apie 1975 m. kontržvalgybinio darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 36, l. 23.

¹⁵ LSSR KGB ataskaita už agentūrinių-operatyvinių bei tardymo darbą 1977 m., 1978-01-25, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 372, l. 164.

¹⁶ LSSR KGB 1977-05-31 pažyma apie darbo su agentais tobulinimą įgyvendinant 1975 m. SSRS KGB vadovų pasitarimo sprendimus, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 737, l. 166.

¹⁷ LSSR KGB Kapsuko r. skyriaus ataskaita už atliktą agentūrinių-operatyvinių darbą 1977 m., 1977-12-16, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 470, l. 199.

¹⁸ LSSR KGB Druskininkų rajono poskyrio ataskaita už 1977 m., 1977-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 520, l. 1.

¹⁹ LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio ataskaita už 1977 m., 1977-01-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1724, l. 76, 78.

²⁰ LSSR KGB Akmenės r. skyriaus 1975-12-04 pažyma apie 1975 m. kontržvalgybinio darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 36, l. 22; LSSR KGB Akmenės r. skyriaus 1976-12-13 pažyma apie 1976 m. kontržvalgybinio darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 39, l. 69; LSSR KGB Akmenės r. skyriaus 1977-12-14 pažyma apie 1976 m. kontržvalgybinio darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 42, l. 56; LSSR KGB Akmenės r. skyriaus 1977-12-14 pažyma apie 1977 m. kontržvalgybinio darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 42, l. 56; LSSR

KGB Akmenės r. skyriaus 1979-12-11 pažyma apie 1979 m. darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 48, l. 65; LSSR KGB Akmenės rajono poskyrio 1980 metų veiklos ataskaita, 1980-12-03, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 56, l. 63; LSSR KGB Akmenės rajono poskyrio 1981 metų veiklos ataskaita, 1981-12-02; f. K-11, ap. 1, b. 59, l. 49; LSSR KGB Akmenės rajono poskyrio 1982 metų veiklos ataskaita, 1982-12-03, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 66, l. 65; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1975 m. darbo ataskaita, 1975-12-01, f. K-11, ap. 1, b. 3264, l. 4; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1976 m. darbo ataskaita, 1976-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3265, l. 6; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1977 m. darbo ataskaita, 1977-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3268, l. 5; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1979 m. darbo ataskaita, 1979-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3274, l. 13; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1980 m. darbo ataskaita, 1980-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3276, l. 7; LSSR KGB Šilalės rajono poskyrio 1981 metų veiklos ataskaita, 1981-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3280, l. 60; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1982 m. ataskaita, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3286, l. 41.

²¹ LSSR KGB Kauno miesto skyriaus 1975-12-10 pažyma apie ideologinės kontržvalgybos darbo rezultatus 1975 m., *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 170, l. 25; LSSR KGB Kauno miesto skyriaus 1976-12-16 pažyma apie ideologinės kontržvalgybos darbo rezultatus 1976 m., *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 172, l. 12; LSSR KGB Kauno miesto skyriaus ataskaita apie 5-ojo poskyrio darbą 1983 metais, 1983-12-16, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 184, l. 31; KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio statistiniai duomenys apie agentūros tinklą 1984 m., *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 189, l. 57; LSSR KGB Kauno miesto skyriaus 5-ojo poskyrio darbo 1985 metais ataskaita, 1985-12-25, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 206, l. 27; LSSR KGB Kauno miesto skyriaus 5-ojo padalinio ataskaita už darbą 1986 metais, 1986-12-24, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 262, l. 22.

²² LSSR KGB 1977-05-12 pažyma apie 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio darbą su agentais, *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 759, l. 53; LSSR KGB 1977-05-31 pažyma apie kokybinę ir kiekybinę KGB padalinių charakteristiką 1975 m., *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 759, l. 144.

²³ LSSR KGB Kapsuko r. skyriaus 1975 m. veiklos ataskaita, 1975-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1828, l. 30; LSSR KGB Kapsuko r. skyriaus ataskaita už atliktus darbus 1976 m., 1976-12-16, *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 457, l. 238; LSSR KGB Kapsuko r. poskyrio ataskaita už atliktą agentūrinį-operatyvi-

nį darbą 1977 m., 1977-12-16, *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 470, l. 200; KGB Kapsuko r. poskyrio 1979 m. veiklos ataskaita, 1979-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1844, l. 24; LSSR KGB Kapsuko rajono poskyrio 1980 metų veiklos ataskaita, 1980-12-10, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1850, l. 23; LSSR KGB Kapsuko rajono poskyrio 1981 metų veiklos ataskaita, 1981-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1863, l. 72; LSSR KGB Kapsuko rajono poskyrio 1982 metų veiklos ataskaita, 1983-01-07, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1871, l. 65; LSSR KGB Kapsuko rajono poskyrio 1983 metų veiklos ataskaita, 1983-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1882, l. 86; LSSR KGB Akmenės r. skyriaus 1975-12-04 pažyma apie 1975 m. kontržvalgybinio darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 36, l. 22; LSSR KGB Akmenės r. skyriaus 1976-12-13 pažyma apie 1976 m. kontržvalgybinio darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 39, l. 69; LSSR KGB Akmenės r. skyriaus 1977-12-14 pažyma apie 1976 m. kontržvalgybinio darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 42, l. 56; LSSR KGB Akmenės r. skyriaus 1977-12-14 pažyma apie 1977 m. kontržvalgybinio darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 42, l. 56; LSSR KGB Akmenės r. skyriaus 1979-12-11 pažyma apie 1979 m. darbo rezultatus, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 48, l. 66; LSSR KGB Akmenės rajono poskyrio 1980 metų veiklos ataskaita, 1980-12-03, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 56, l. 63; LSSR KGB Akmenės rajono poskyrio 1981 metų veiklos ataskaita, 1981-12-02, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 59, l. 50; 1210_72k; LSSR KGB Akmenės rajono poskyrio 1982 metų veiklos ataskaita, 1982-12-03, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 66, l. 66; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1975 m. darbo ataskaita, 1975-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3264, l. 4; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1976 m. darbo ataskaita, 1976-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3265, l. 7; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1977 m. darbo ataskaita, 1977-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3268, l. 5; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1979 m. darbo ataskaita, 1979-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3274, l. 13; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1980 m. darbo ataskaita, 1980-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3276, l. 8; LSSR KGB Šilalės rajono poskyrio 1981 metų veiklos ataskaita, 1981-12-15; *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3280, l. 60; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1982 m. ataskaita, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3286, l. 41; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1983 m. agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita, 1983-12-10, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3292, l. 61; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio ataskaita už 1975 m., 1975-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1721, l. 95; LSSR KGB Lazdijų ra-

jono poskyrio ataskaita už 1976 m., 1976-12-30, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1724, l. 13; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio ataskaita už 1977 m., 1977-01-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1724, l. 78; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio ataskaita už 1979 m., 1979-12-11, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1730, l. 80; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio 1980 metų veiklos ataskaita, 1980-12-10, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1730, l. 124; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio 1981 metų veiklos ataskaita, 1981-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1730, l. 53; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio 1982 metų veiklos ataskaita, 1982-12-13, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1730, l. 84; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio 1983 metų veiklos ataskaita, 1983-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1730, l. 156.

²⁴ Mokyti į šias programas buvo priimami baigusieji pagrindinę (9 kl.) mokyklą. Baigusiesiems specialiojo vidurinio mokymo programas buvo išduodami diplomai, liudijantys įgytą specialųjį vidurinį išsilavinimą ir suteiktą profesinę kvalifikaciją (techniko, technologo, medicinos sesers, auklėtojo, saviveiklinių šokių kolektyvo vadovo ir klubinių įstaių darbuotojo ir kt.), pakankamą dirbti ne tik techninį darbą, bet ir vadovauti kitiems darbuotojams.

²⁵ 1976-01-09 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1975 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 333, l. 1; 1977-01-11 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1976 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 333, l. 14; 1978-01 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1977 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 339, l. 2; 1980-01-10 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1979 m.; *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 356, l. 12; 1981-01-09 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1980 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 360, l. 11; 1982-01-05 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1981 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 366, l. 11; 1983-01-01 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1982 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 379, l. 13; 1984-01 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1983 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 528, l. 4; 1985-01-01 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1984 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 397, l. 8; 1986-01-08 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1985 m., f. K-15, ap. 1, b. 427, l. 5; 1986-01-07 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1986 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 467, l. 5; 1988-01-09 statistiniai duomenys apie LSSR KGB agentūrą 1987 m., *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 504, l. 5.

²⁶ KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio statistiniai duomenys apie agentūros tinklą 1983 m., *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 184, l. 62.

²⁷ KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio statistiniai duomenys apie agentūros tinklą 1984 m., *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 189, l. 56.

²⁸ KGB Miestų ir rajonų padalinių agentūrinio tinklo padėtis 1989 m. gruodžio mėnesiui, *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 535, l. 11–109.

²⁹ KGB Miestų ir rajonų padalinių agentūrinio tinklo padėtis 1990 m., *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 622, l. 4–73.

³⁰ KGB Miestų ir rajonų padalinių agentūrinio tinklo padėtis 1989 m. gruodžio mėnesiui, *ibid.*, f. K-15, ap. 1, b. 535, l. 112–259.

³¹ LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1974 m. darbo ataskaita, 1974-12-12, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3262, l. 4; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1975 m. darbo ataskaita, 1975-12-01; *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3264, l. 3–4; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1976 m. darbo ataskaita, 1976-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3265, l. 7; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1977 m. darbo ataskaita, 1977-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3268, l. 5; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1979 m. darbo ataskaita, 1979-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3274, l. 13; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1980 m. darbo ataskaita, 1980-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3276, l. 8; LSSR KGB Šilalės rajono poskyrio 1981 metų veiklos ataskaita, 1981-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3280, l. 60; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1982 m. ataskaita, f. K-11, ap. 1, b. 3286, l. 41; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1983 m. agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita, 1983-12-10, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3292, l. 61; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio ataskaita už 1974 m., 1974-12-12, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1721, l. 67; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio ataskaita už 1975 m., 1975-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1721, l. 94–95; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio ataskaita už 1976 m., 1976-12-30, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1724, l. 13; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio ataskaita už 1977 m., 1977-01-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1724, l. 78; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio ataskaita už 1979 m., 1979-12-11, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1730, l. 80; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio 1980 metų veiklos ataskaita, 1980-12-10, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1730, l. 124; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio 1981 metų veiklos ataskaita, 1981-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1730, l. 53; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio 1982 metų veiklos ataskaita, 1982-12-13, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1730, l. 84; LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio 1983 metų veiklos ataskaita, 1983-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 1730, l. 156; LSSR KGB Druskininkų rajono poskyrio ataskaita už 1973 m., 1973-

12-28, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 509, l. 122; LSSR KGB Druskininkų rajono poskyrio ataskaita už 1974 m., 1974-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 509, l. 167; LSSR KGB Druskininkų rajono poskyrio ataskaita už 1977 m., 1977-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 520, l. 17; LSSR KGB Druskininkų rajono poskyrio ataskaita už 1979 m., 1979-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 525, l. 2; LSSR KGB Alytaus rajono poskyrio veiklos ataskaita už 1973 m. 1973-12-28, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 157, l. 26; LSSR KGB Alytaus rajono veiklos ataskaita už 1974 m., 1974-12-12, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 158, l. 22; LSSR KGB Alytaus rajono veiklos 1977 m. ataskaita, 1977-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 167, l. 31.

³² LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1974 m. darbo ataskaita, 1974-12-12, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3262, l. 4; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1975 m. darbo ataskaita, 1975-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3264, l. 3-4; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1976 m. darbo ataskaita, 1976-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3265, l. 7; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1977 m. darbo ataskaita, 1977-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3268, l. 5; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1979 m. darbo ataskaita, 1979-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3274, l. 13; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1980 m. darbo ataskaita, 1980-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3276, l. 8; LSSR KGB Šilalės rajono poskyrio 1981 metų veiklos ataskaita, 1981-12-15, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3280, l. 60; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1982 m. ataskaita, f. K-11, ap. 1, b. 3286, l. 41; LSSR KGB Šilalės r. skyriaus 1983 m. agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita, 1983-12-10, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 3292, l. 61.

³³ LSSR KGB Druskininkų rajono poskyrio ataskaita už 1977 m., 1977-12-14, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 520, l. 5.

³⁴ LSSR KGB Druskininkų rajono poskyrio

ataskaita už 1979 m., 1979-12-01, *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 525, l. 2.

³⁵ LSSR KGB 5-ojo skyriaus 1977-12-19 pažyma apie darbą Klaipėdos r. 1977 m., *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 470, l. 111, 114.

³⁶ LSSR KGB Kauno miesto skyriaus 1975-12-10 pažyma apie ideologinės kontržvalgybos darbo rezultatus 1975 m., *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 170, l. 25.

³⁷ LSSR KGB Kauno miesto skyriaus 1976-12-16 pažyma apie ideologinės kontržvalgybos darbo rezultatus 1976 m., *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 172, l. 12.

³⁸ LSSR KGB Kauno miesto skyriaus ataskaita apie 5-ojo poskyrio darbą 1983 m., 1983-12-16, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 184, l. 31; KGB Kauno m. skyriaus 5-ojo poskyrio statistiniai duomenys apie agentūros tinklą 1984 m., *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 189, l. 57; LSSR KGB Kauno miesto skyriaus 5-ojo poskyrio darbo 1985 metais ataskaita, 1985-12-25, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 206, l. 27; LSSR KGB Kauno miesto skyriaus 5-ojo padalinio ataskaita už darbą 1986 metais, 1986-12-24, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 262, l. 22.

³⁹ LSSR KGB 2-osios valdybos 1984-07-15 pažyma apie valdybos agentūros tinklą, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 777, l. 99, 100.

⁴⁰ LSSR KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus 1-ojo poskyrio 1977-05-10 pažyma apie darbą su agentais iki 1977 m. balandžio 20 d., *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 742, l. 66.

⁴¹ LSSR KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus 1981-03-03 pažyma apie agentus ir darbą su jais 1981 m. kovo 1 dienai, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 760, l. 90.

⁴² LSSR KGB Vilniaus miesto skyriaus agentūrinės operatyvinės veiklos 1982 m. ataskaita, 1982-12-20, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 8, l. 72.

Dr. Kristina Burinskaitė

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL PORTRAIT OF THE KGB AGENT

Summary

After 1953, the KGB faced new challenges. With the Soviet system gradually opening, ever more intense relations with the West in the fields of science, culture, industry and tourism were established, which was a certain challenge in protecting strategically important information and ensuring control of the territory. However, it was no longer possible to break civil resistance and the fight of ideas by means of brutal measures alone. Secret collaborators became an ever more important instrument in implementing the KGB tasks. The agent's environment and in what way he could be of use to the KGB created the greatest value for the agent. Hence, not only professional experience and knowledge but also personal qualities became important.

It was not only collection of information that prevailed during the fight against partisans but also the dissemination of certain ideas or rumours, observance and analysis of moods and principles of certain groups of society (the youth, the intelligentsia, representatives of culture, education and clergy), as well as performance of other tasks became of greatest importance in the agents' work. Hence, the most significant feature in recruiting an individual became his age, education, duties and responsibilities, the social medium in which he worked and lived. The following groups of society are most often referred to in the KGB reports, which determined their choice: the cultural and academic, technical intelligentsia, (teachers, lecturers, physicians, artists, engineers, specialists), political prisoners (deportees), the clergy, the youth, workers (workers and collective farmers). Agents'

education and social situation, perhaps their age to a lesser degree, were determined, speaking in the KGB terms, by the operational situation of a city (region): the geographical location of the territory (e.g., the border), the city of Kaunas as the temporary capital of the interwar period, where there was a great concentration of the intelligentsia, young people, political prisoners and deportees who came back from places of imprisonment, objects of industry, science, education, culture located in other cities, certain social groups, such as the former political prisoners, deportees who maintained contacts with people living abroad and, of course, the factor of the clergy was of great significance. Though it was sought to have as many agents as possible among the young people, political prisoners and the clergy, the KGB reports show that the KGB efforts gave no desired results.

The level of education and the social basis of the agency was an integral part of the portrait of the KGB agent. On the basis of the available information about the psychological characteristic of the KGB agents, it is difficult to draw conclusions about the agent's portrait. However, the specificity of the agent's activity that included concealing everything from the family, the surrounding people, specific tasks, how to collect and obtain certain information, approaching certain persons – required certain skills such as communicability, but, on the other hand, certain reticence, as well as flexibility and composure. However, the most valuable quality of the agent was the ability to come close to the people and information that were of use to the KGB.